

INTERNATIONAL JOURNAL ALISHER NAVOIY

SPECIAL
ISSUE 2026

80 YOSHINGIZ MUBORAK BO‘LSIN!

AZIZ MUSHTARIY!

Jurnalimizning ushbu soni muborak 80 yoshini qarshilayotgan professor Ibodulla Kamolovich Mirzayevning ilmiy merosi, navoiyshunoslik, lingvopoetika va tarjimashunoslik sohalarining rivojlanishiga bag‘ishlangan teran tadqiqotlarni o‘z ichiga oladi. Maqolalarning asosiy mazmunini Amir Xusrav Dehlaviy va Alisher Navoiy “Xamsa”larining birinchi dostonlaridagi so‘fiylar axloqiy qiyofasining qiyosiy talqinidan tortib, Rossiya navoiyshunosligida Alisher Navoiy hayoti va ijodining tadqiqigacha, “Favoyid-ul kibar” devonida keksalik simfoniyasidan Erkin Vohidovning Navoiy poetikasiga interpretatsion yondashuvigacha keng ko‘lamli mavzular tashkil etadi. Shuningdek, Hazrat Navoiy zikr qilgan termizlik avliyolar, G‘arb va Sharq: Ibodulla Mirzayevning Y.E.Bertels ilmiy merosi tarjimalari masalasi, so‘z va ma’no xizmatidagi olim, professor I.K.Mirzayev ilmiy maktabi: milliy poydevor va jahon filologik tafakkuri integratsiyasi, o‘zbek lingvopoetikasining ilmiy-nazariy asoschisi: ilmiy meros va tadqiq tamoyillari kabi ustoz hayoti va ilmiy faoliyatiga oid tadqiqotlar navoiyshunoslik sohasida yangi ufqlarni ochib beradi. Tahrir hay’ati sifatida navoiyshunoslik merosiga nur sochuvchi ushbu boy ilmiy xazinani sizlarga taqdim etayotganimizdan mamnunmiz.

ALISHER NAVOIY XALQARO JURNALI

MAXSUS SON

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ АЛИШЕР НАВОИЙ
СПЕЦИАЛЬНЫЙ НОМЕР

INTERNATIONAL JOURNAL ALISHER NAVOIY
SPECIAL ISSUE

TOSHKENT - 2026

ALISHER NAVOIY XALQARO JURNALI

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ АЛИШЕР НАВОИЙ | INTERNATIONAL JOURNAL ALISHER NAVOIY

№SI (2026) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-1419-2026-SI>

BOSH MUHARRIR: | ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР: | CHIEF EDITOR:

MIRZAYEV IBODULLA
f.f.d., professor (O'zbekiston)
МИРЗАЕВ ИБОДУЛЛА
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
MIRZAYEV IBODULLA
DSc, professor (Uzbekistan)

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI: | ЗАМЕСТИТЕЛЬ
ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА: | DEPUTY CHIEF EDITOR:

JABBOROV NURBOY
f.f.d., professor (O'zbekiston)
ЖАББОРОВ НУРБОЙ
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
JABBOROV NURBOY
DSc, professor (Uzbekistan)

TAHRIRIY HAY'ATI:

Muhiddinov Muslihiddin
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Dilorom Salohiy
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Sodiqov Qosimjon
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Binnatova Almaz Ulvi
f.f.d., professor (Ozarbayjon)
To'xliyev Boqijon
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Shodmonov Nafas
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Asadov Maqsud
f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Yo'ldoshev Qozoqboy
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Jo'raqulov Uzoq
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Funda Toprak
f.f.d., professor (Turkiya)
Nabiulina Guzal
f.f.d., professor (Tatariston)
Yusupova Dilnavoz
DSc, professor (O'zbekiston)
Sirojiddin Xo'jaqulov
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Rahim Ibrohim
f.f.d., professor (Afg'oniston)
Turobov Abdurahim
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Muhitdinova Badia
DSc, professor (O'zbekiston)
Muhammadiyev Ahadjon
DSc, dotsent (O'zbekiston)
Suvonova Jumagul
f.f.n., dotsent (O'zbekiston)
Mirzayev Rahmatilla
y.f.n., dotsent, huquqshunos (O'zbekiston)
Abdullayeva Albina
f.f.n., dotsent (O'zbekiston)
Sultanov Tulkin
PhD, dotsent (O'zbekiston)
Ubaydullayev Normuhammad
PhD, dotsent (O'zbekiston)
Ruzmanova Roxila
dots., mas'ul kotib (O'zbekiston)
Narziyeva Ma'mura
PhD, kotib (O'zbekiston)

ILMIY MASLAHAT KENGASHI

Xalmuradov Rustam
t.f.d., professor (O'zbekiston)
Sirojiddin Shuhrat
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Eshqobil Shukur
O'zbekiston Respublikasida
xizmat ko'rsatgan madaniyat
xodimi, shoir (O'zbekiston)
Rixsiyeva Gulchehra
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Benedek Peri
f.f.d., professor (Vengriya)
Olimov Karomatillo
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Dadaboyev Hamidulla
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Shomusarov Shorustam
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Dyu Rye Andre
f.f.d., professor (Fransiya)
Hamroyev Juma
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Aftondil Erkinov
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Hasanov Shavkat
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Umurova Go'zal
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Xalliyeva Gulnoz
f.f.d., professor (O'zbekiston)
Alim Labib
f.f.d., professor (Afg'oniston)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Мухиддинов Муслихиддин
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Дилором Салохий
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Содиқов Қосимжон
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Биннатова Алмаз Улви
д.ф.н., профессор (Азербайджан)
Тухлиев Бокижон
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Шодмонов Нафас
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Асадов Максуд
д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Юлдашев Казакбай
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Журакулов Узок
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Фунда Топрак
д.ф.н., профессор (Турция)
Набиуллина Гузаль
д.ф.н., профессор (Татаристан)
Юсупова Дилнавоз
DSc, профессор (Узбекистан)
Сирожиiddин Хужакулов
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Рахим Иброхим
д.ф.н., профессор (Афганистан)
Туробов Абдурахим
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мухитдинова Бадиа
DSc, профессор (Узбекистан)
Мухаммадиев Ахаджон
DSc, доцент (Узбекистан)
Сувонова Жумагул
к.ф.н., доцент (Узбекистан)
Мирзаев Рахматилла
к.ю.н., доцент (Узбекистан)
Абдуллаева Альбина
к.ф.н., доцент (Узбекистан)
Султанов Тулкин
PhD, доцент (Узбекистан)
Убайдуллаев Нормухаммад
PhD, доцент (Узбекистан)
Рузманова Рохила
доц., отв. секретарь (Узбекистан)
Нарзиева Мамура
PhD, секретарь (Узбекистан)

НАУЧНО-КОНСУЛЬТАТИВНЫЙ СОВЕТ:

Халмурадов Рустам
д.т.н., профессор (Узбекистан)
Сирожиiddин Шухрат
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Эшқобил Шукур
Заслуженный работник культуры
Республики Узбекистан, поэт (Узбекистан)
Рихсиева Гулчехра
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Бенедек Пери
д.ф.н., профессор (Венгрия)
Олимов Кароматилло
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Дадабаев Хамидулла
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Шомусаров Шорустам
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Дю Рье Андре
д.ф.н., профессор (Франция)
Хамроев Джума
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Афтондил Эркинов
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Хасанов Шавкат
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Умурова Гузал
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Халлиева Гулноз
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Алим Лабиб
д.ф.н., профессор (Афганистан)

EDITORIAL BOARD:

Mukhiddinov Muslikhiddin

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Dilorom Salokhiy

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Sodikov Kosimjon

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Binnatova Almaz Ulvi

Doc. of philol. scien., prof. (Azerbaijan)

Tukhliev Bokijon

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Shodmonov Nafas

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Asadov Makhsud

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Yuldoshev Kozokboy

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Jurakulov Uzok

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Funda Toprak

DSc, prof. (Türkiye)

Nabiulina Guzal

DSc., prof. (Tatarstan)

Yusupova Dilnavoz

DSc, prof. (Uzbekistan)

Sirojiddin Khujakulov

DSc, prof. (Uzbekistan)

Rakhim Ibrokhim

DSc, prof. (Afghanistan)

Turobov Abdurakhim

DSc, prof. (Uzbekistan)

Mukhitdinova Badia

DSc, prof. (Uzbekistan)

Mukhammadiyev Akhadjon

DSc, assoc. prof. (Uzbekistan)

Suvonova Jumagul

PhD, assoc. prof. (Uzbekistan)

Mirzayev Rahmatilla

PhD, assoc. prof. (Uzbekistan)

Abdullayeva Albina

PhD, assoc. prof. (Uzbekistan)

Sultanov Tulkin

PhD, assoc. prof. (Uzbekistan)

Ubaydullayev Normuhammad

PhD, assoc. prof. (Uzbekistan)

Ruzmanova Rokhila

Assoc. prof., Exec. Sec. (Uzbekistan)

Narziyeva Ma'mura

PhD, Secretary (Uzbekistan)

SCIENTIFIC ADVISORY BOARD:

Khalmuradov Rustam

Doc. of technic. scien., prof. (Uzbekistan)

Sirojiddinov Shukhrat

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Eshqobil Shukur

Honored Worker of Culture of the Republic of Uzbekistan, poet (Uzbekistan)

Rikhsieva Gulchekhra

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Benedek Peri

Doc. of philol. scien., prof. (Hungary)

Olimov Karomatullo

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Dadaboev Khamidulla

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Shomusarov Shorustam

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Dyu Rye Andre

Doc. of philol. scien., prof. (France)

Khamroev Juma

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Aftondil Erkinov

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Khasanov Shavkat

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Umurova Guzal

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Khallieva Gulnoz

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Alim Labib

Doc. of philol. scien., prof. (Afghanistan)

Page Maker | Верстка | Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz

ООО Тадqiqot город Ташкент,

улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,

Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

NAVOIY NASRI VA NAZMI NAFOSATI

1.	Muslihiddin Muhiddinov AMIR XUSRAV DEHLAVIY VA ALISHER NAVOIY “XAMSA”LARINING BIRINCHI DOSTONLARIDA SO’FIYLAR AXLOQIY QIYOFASINING QIYOSIY TALQINI.....	9
2.	Abdurrahman GÜZEL KAYGUSUZ ABDAL’IN BİLİNMEYEN ÇAĞATAYCA BİR GAZELİ.....	20
3.	Dilorom SALOHİY ALISHER NAVOIY IJODINING BADIY MOHIYATI HAQIDA MUMTOZ TADQIQOT.....	29
4.	Usmon QOBILOV ALISHER NAVOIY “XAMSA”SINING XX ASR BOSHLARIDAGI ILMIY TALQINIGA DOIR.....	35
5.	Sirojiddin XO’JAQULOV O’ZBEK ADABIYOTIDA BAZMU RAZM YOKI HAYOT VA SHODLIK MANZUMASI BORASIDA MUHIM TADQIQOT.....	47
6.	Dilnavoz YUSUPOVA ALISHER NAVOIYNING HIKMAT ILMIDAGI USMONLI IZDOSHI.....	54
7.	Mubarak ATANIYAZOVA “FAVOYID UL-KIBAR” DEVONIDA KEKSALIK SIMFONIYASI.....	65
8.	Badea MUHIDDINOVA ROSSIYA NAVOIYSHUNOSLIGIDA ALISHER NAVOIY HAYOTI VA IJODINING TADQIQI.....	79
9.	Atilla Nazim o’g’li SULAYMANLI ERKIN VOHIDOVNING NAVOIY POETIKASIGA INTERPRETATSION YONDASHUVI (“G’azal sehri” turkumida besh g’azalning poetik-falsafiy talqini).....	85
10.	Diyora ABDUJALILOVA ALISHER NAVOIYNING “HAYRAT UL-ABROR” VA YAHYOBAY TOSHLIJALINING “GULSHAN UL-ANVOR” DOSTONLARIDA POETIK ARXITEKTONIKA.....	91
11.	Dilrabo NAZAROVA TEMURIYLAR DAVRIDA XAMSANAVISLIK.....	98

NAVOIY VA TILSHUNOSLIK MASALALARI

12.	Kemal Yavuz ATAMAN ALİ ŞİR NEVÂÎ’NİN TÜRK DİLİ VE HALKIN DİLİ TERCİHİNİN KURANÎ TEMELLERİ.....	103
13.	Zokir BAYNAZAROV ETNONIMLARNING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI VA ULARNING TARIXIY LISONIY MANZARADAGI O’RNI (<i>Alisher Navoiy asarlari misolida</i>).....	112

NAVOIYSHUNOSLIKKA BAXSHIDA UMR

14.	Aftondil ERKINOV G’ARB VA SHARQ: IBODULLA MIRZAYEVNING Y.E.BERTELS ILMIY MEROSI TARJIMALARI MASALASI.....	119
15.	Olimjon DAVLATOV HAZRAT NAVOIY ZIKR QILGAN TERMIZLIK AVLIYOLAR.....	126

16. Abdurayim TUROBOV	
SO‘Z VA MA’NO XIZMATIDAGI OLIM (<i>professor Ibodulla Kamolovich Mirzayev</i> <i>tavalludining 80 yilligiga</i>).....	131
17. Axadjon MUHAMMADIYEV	
PROFESSOR I.K. MIRZAYEV ILMIY MAKTABI: MILLIY POYDEVOR VA JAHON FILOLOGIK TAFAKKURI INTEGRATSIYASI.....	137
18. Roxila RUZMANOVA	
FILOLOGIK TA’LIM FIDOYISI.....	141
19. Ma’mura NARZIYEVA	
O‘ZBEK LINGVOPOETIKASINING ILMIY-NAZARIY ASOSCHISI: ILMIY MEROS VA TADQIQ TAMOYILLARI.....	146

Dilnavoz YUSUPOVA,
filologiya fanlari doktori,
TOSHDO‘TAU professori
mumtoza_dil@mail.ru

ALISHER NAVOIYNING HIKMAT ILMIDAGI USMONLI IZDOSHI

For citation: Yusupova Dilnavoz. AN OTTOMAN SUCCESSOR TO ALISHER NAVOI IN DIDACTIC WISDOM LITERATURE. *Alisher Navoi*. 2026, sp. issue.

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.23324860>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Alisher Navoiyning “Nazm ul-javohir” asari hamda Usmonli adibi Abdullatif Latifiyning “Nazmi javohir” asari qiyosiy-tahliliy asosda o‘rganiladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi Hazrat Ali ibn Abu Tolibga nisbat berilgan “Nasr ul-la’oliy” hikmatlari asosida yaratilgan ushbu ikki turkiy asarning g‘oyaviy-badiiy xususiyatlarini aniqlash, ularning o‘zaro mushtarak va farqli jihatlarini ochib berishdan iborat.

Maqolada “Nazm ul-javohir” va “Nazmi javohir” asarlarining yaratilish sabablari, manbalari, kompozitsion tuzilishi, she’riy shakli hamda badiiy uslubi tahlil qilinadi. Shuningdek, har ikki asarda Hazrat Ali hikmatlarining badiiy talqini, ularning axloqiy-didaktik mohiyati hamda poetik ifoda vositalari misollar asosida yoritiladi.

Tahlillar natijasida aniqlanishicha, Alisher Navoiy hikmatlarni keng qamrab olib, ularni *musarra’ ruboiy* shaklida sharhlash va rivojlantirish yo‘lini tutgan bo‘lsa, Abdullatif Latifiy hikmatlarni tanlab tarjima qilish asosida qisqa va lo‘nda ifodaga urg‘u beradi hamda ikki baytli *masnaviy* shakldan foydalanadi. Har ikkala asarda ham islomiy axloq, ilm, adolat, sabr va inson kamoloti bilan bog‘liq g‘oyalar yetakchi o‘rinni egallaydi.

Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, Alisher Navoiy an‘analari Usmonli turk adabiyotiga hikmat yo‘nalishida ham sezilarli ta’sir ko‘rsatgan bo‘lib, Latifiy ijodida bu ta’sir yaqqol namoyon bo‘ladi. Shu bilan birga, har ikki asar tarjima doirasidan chiqib, ijodiy talqin darajasiga ko‘tarilgan mustaqil badiiy hodisa sifatida baholanadi. Tadqiqot natijalari turkiy adabiyotda hikmatli so‘zlarni nazmga solish an‘anasining taraqqiyot bosqichlarini yoritishda muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, Abdullatif Latifiy, “Nazm ul-javohir”, “Nasr ul-la’oliy”, Hazrat Ali, hikmat, qiyosiy tahlil, turkiy adabiyot, axloqiy-didaktik adabiyot, ruboiy, masnaviy, badiiy talqin, tarjima

ОСМАНСКИЙ ПОСЛЕДОВАТЕЛЬ АЛИШЕРА НАВОИ В ОБЛАСТИ ДИДАКТИКО-ПРАВСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

АННОТАЦИЯ

В данной статье проводится сравнительно-типологический анализ произведений «Назм ул-джавохир» Алишера Навои и «Назми джавохир» османского поэта Абдуллатифа Латифи.

Основная цель исследования заключается в выявлении идейно-художественных особенностей этих произведений, созданных на основе сборника изречений «Наср ул-лаоли», приписываемых Хазрату Али ибн Абу Талибу, а также в определении их сходств и различий.

В работе особое внимание уделяется причинам создания произведений, их источникам, композиционной структуре, поэтической форме и художественному стилю. Также рассматриваются особенности художественной интерпретации изречений Хазрата Али, их нравственно-дидактическое содержание и поэтические средства выражения.

В результате исследования установлено, что Алишер Навои стремится к более полному охвату изречений, развивая их в форме *мусарра' рубаи*, тогда как Абдуллатиф Латифи отдает предпочтение выборочному переводу и лаконичной форме, используя двустушия *месневи*. В обоих произведениях доминируют идеи исламской этики, знания, справедливости, терпения и духовного совершенства.

Сравнительный анализ показывает, что традиции Алишера Навои оказали значительное влияние на османскую литературу, что отчетливо проявляется в творчестве Латифи. Оба произведения выходят за рамки простого перевода и представляют собой самостоятельные художественные интерпретации. Результаты исследования имеют важное научное значение для изучения развития традиции поэтизации афористических изречений в тюркской литературе.

Ключевые слова: Алишер Навои, Абдуллатиф Латифи, “Назм ул-джавохир”, “Наср ул-ла’оли”, Хазрат Али, изречения, сравнительный анализ, тюркская литература, нравственно-дидактическая литература, рубаи, месневи, художественная интерпретация, перевод.

AN OTTOMAN SUCCESSOR TO ALISHER NAVOI IN DIDACTIC WISDOM LITERATURE

ABSTRACT

This article presents a comparative and typological analysis of Alisher Navoi's “Nazm ul-javahir” and the Ottoman poet Abdullatif Latifi's “Nazmi javahir.” The main objective of the study is to identify the ideological and artistic features of these works, which were created on the basis of the collection of aphorisms “Nasr ul-la’ali” attributed to Hazrat Ali ibn Abu Talib, as well as to reveal their similarities and differences.

Particular attention is paid to the circumstances of the works' creation, their sources, compositional structure, poetic form, and artistic style. The study also examines the poetic interpretation of Hazrat Ali's sayings, their moral-didactic essence, and expressive devices.

The findings demonstrate that Alisher Navoi aims at a more comprehensive coverage of the aphorisms, elaborating them in the form of *musarra' rubai*, whereas Abdullatif Latifi prefers a selective translation approach, emphasizing brevity and clarity through the use of *masnavi* couplets. In both works, the key themes include Islamic ethics, knowledge, justice, patience, and human perfection.

The comparative analysis reveals that Navoi's literary tradition had a significant influence on Ottoman Turkish literature, clearly reflected in Latifi's work. At the same time, both texts transcend the boundaries of translation and represent independent artistic interpretations. The results of the study contribute to understanding the development of the tradition of versifying aphoristic wisdom in Turkic literature.

Keywords: Alisher Navoi, Abdullatif Latifi, “Nazm ul-javahir”, “Nasr ul-la’ali”, Hazrat Ali, aphorisms, comparative analysis, Turkic literature, moral-didactic literature, rubai, masnavi, artistic interpretation, translation.

Kirish

Islomga asoslangan adabiy tafakkur tarixida Hazrat Ali ibn Abu Tolibga nisbat berilgan hikmatli soʻzlar alohida oʻrin egallaydi. Ushbu hikmatlar axloq, diyonat, ilm, adolat va inson kamoloti bilan bogʻliq masalalarni qisqa, ammo teran ifoda etgani bois turli davrlarda sharh, tarjima va nazm

shaklida qayta ishlangan. Ana shunday mashhur to'plamlardan biri olim Tabarsiy (vaf. 548/1154) tomonidan jamlangan "Nasr ul-la'oliy" bo'lib, u XV–XVI asrlarda fors va turkiy adabiyotda keng yoyilgan.

Mazkur hikmatlar asosida yaratilgan ikki yirik turkiy asar – Alisher Navoiyning "Nazm ul-javohir" va Abdullatif Latifiyning "Nazmi javohir" asarlari nafaqat tarjima namunasi, balki axloqiy-didaktik adabiyotning yuksak bosqichi sifatida ham e'tiborga molikdir.

Hazrat Ali (r.a.) va unga nisbat berilgan asarlar

Hazrat Ali ibn Abu Tolib (taxm. 600–661) islom tarixida Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.)ning eng yaqin sahobalaridan biri, to'rtinchi xalifa hamda chuqur ilmiy, huquqiy va axloqiy meros sohibi sifatida alohida o'rin egallaydi. Uning Qur'on va hadis ilmlari, fiqh, adolat va ma'naviyatga oid qarashlari keyingi asrlarda islom tafakkuri va siyosiy-ijtimoiy fikr taraqqiyotiga muhim ta'sir ko'rsatgan.

Manbalarda Hazrat Ali (r.a.)ning "Devon"i hamda hikmatlardan iborat "Nasr ul-la'oliy" asari borligi haqida aytib o'tiladi [2, 534]. Turk adabiyotshunosligida Hazrat Ali (r.a.)ga nisbat berilgan yana boshqa ko'plab asarlar ham tilga olinadi [7, 76–94]. Ularga ko'ra, Hazrat Alining go'zal va hikmatli so'zlarini o'z ichiga olgan bu asarlarning bir qismi manzum, bir qismi esa mansurdir. Hazrat Aliga nisbat berilgan **manzum** asarlar quyidagilardan iborat: "Devon", "Urjuza", "Qasidat ul-Jaljolutiya", "Qasidat uz-Zaynabiya", "Ali Karramallohu vajhahu muammoyati". **Mansur** asarlar esa jami o'n bitta bo'lib, ular quyidagilardir: "Sahifatu Ali bin Abi Tolib", "Musnadi Ali", "Nahj ul-balog'a", "Ahdnomayi Ali", "Ajvibatu Ali bin Abu Tolib li As'ilati Kumayl bin Ziyod", "Miftoh ul-Faloh va Misboh un-Najoh", "al-Hirz", "al-Jar al-Jomi'a", "al-Amsila", "Xutbayi Munika", "Amsoli Ali" ("Nasr ul-la'oliy").

Ushbu asarlar orasida eng mashhuri "Nasr ul-la'oliy" bo'lib, bu asar Hazrat Aliga mansub 290 ga yaqin hikmatli so'zni alifbo tartibida jamlagan kichik, ammo mazmunan boy risoladir. Ushbu hikmatlar asosan axloq-odob, iymon, ilm, sabr, adolat, insoniy munosabatlar kabi masalalarni qamrab oladi. IX asrda Amr ibn Bahr al-Johiz (vafoti 868 milodiy) hikmatlardan yuztasini ajratib olib, arab tilida saylanma tuzgan [14, 119]. Ayrim olimlarga ko'ra, hikmatlar olim Tabarsiy (vaf. 548/1154) tomonidan tanlab olingan [8, 79].

Rashididdin Vatvotning "Sad kalima" asari haqida

Rashididdin Vatvot (1987/89–1177/83) "Sad kalima" nomi bilan mazkur hikmatlarning yuztasini fors tiliga ham nasr, ham nazm yo'li bilan tarjima qilib, ularga sharh bergan. Nazm yo'li bilan qilingan tarjimalar ruboiy shaklidir. Vatvot bu asarni hijriy 553-yil (milodiy 1158-yil)da Sulton Mahmud ibn Xorazmshoh sharafiga yozib, unga hadya etgan. Asar muqaddimasida aytilishicha, muallif o'z asari uchun Ali ibn Abu Tolib (r.a.)ning mashhur arab adibi **al-Johiz** tomonidan tanlab olingan hikmatli so'zlarini asos qilib olgan. Har bir kalima ma'naviy qiymati jihatidan ming kalimaga tengdir [11, 220].

Olmon tadqiqotchisi Karl Brokelman ham «Sad kalima» (100 hikmat va masal) asari arab va fors tillarida Rashididdin Vatvotning tafsir va sharhi bilan mavjud ekanini ta'kidlaydi [6, 1897]. Ushbu yuz hikmat ikki xil hoshiya – arabiy masal va hikmatlar bilan berilgan bo'lib, uni olmon sharqshunosi Flesher nemis tiliga tarjima qilgan hamda hoshiya va izohlar bilan 1837-yili Leypsig shahrida nashr ettirgan. Flesher bu qo'lyozmaga boshqa olimlar ham sharh yozganini qayd etadi. Masalan, Husayn ibn Muinuddin al-Maybudiyning sharhi Britaniya muzeyida saqlanib, u hijriy 1075-yil (milodiy 1665-yil) boshlarida yozilgan. Shuningdek, Muhammad al-Umariyning sharhi ham mavjud bo'lib, uning qo'lyozmasi Parijda saqlanadi [11, 221].

Hikmatlarni nazmga solish tajribasi keyinchalik turkiy adabiyotda ham davom ettirilib, hikmatlarni ruboiy yoki to'rtlik shaklida tarjima qilish an'anasi yuzaga kelgan.

Hazrat Ali hikmatlarining turkiy tarjima va sharhlari

Hazrat Ali hikmatlari XV asrdan boshlab turkiy tillarga ham tarjima qilina boshlangan. Usmonli adabiyotida *Qosim* taxallusli shoir sulton Ikkinchi Murod hukmronligi davrida, hijriy 842

(milodiy 1439) yildan avval “Nazm ul-la’oliy” nomi bilan uni she’riy tarzda turk tiliga o’g’irgan. *Hofiz* taxallusidan foydalangan boshqa bir shoir esa shu arabcha hikmatlarni “Lu’luyi Mandud” nomi ostida, yana sulton ikkinchi Murodga taqdim etish uchun, hijriy 825 (milodiy 1422) yilda har birini bitta bayt shaklida turk tiliga tarjima qilgan [7, 37–73].

Ma’lumotlarga ko’ra, “Nasr ul-la’oliy”dagi hikmatli so’zlar faqat nazm yoki nasr shaklida tarjima qilinmagan, balki olimlar, mutasavviflar va yozuvchilar tomonidan bir necha bor sharhlangan ham. Masalan, XV asrning ikkinchi yarmida yashagan Usmonli olimlaridan Mustafo ibn Shujo’ Evrenoszoda Ahmad Beyning iltimosiga binoan hijriy 902 (milodiy 1496) yilda ularni turk tilida sharhlab chiqqan (4, 10; 8, 81).

Shuningdek, Eron diyorida Onado’liga kelganligi sababli “Motamiyi Ajam” deb tanilgan shoir Yor Ali Tabriziy ham hijriy 911 (milodiy 1505–1506) yilda “Nasr ul-la’oliy”dagi har bir hikmatni bittadan qit’a shaklida turk tiliga tarjima qilgan [12, 107–146; 8, 81].

XVI asr shoirlaridan biri bo’lgan Vohidiy, hijriy 936 (milodiy 1529–1530) yilda yakunlagan “Jinon ul-jonon” nomli asarida, ba’zi qudsiy hadislar, payg’ambar hadislarini va islom ulug’larining so’zlarini, shuningdek, hazrati Aliga oid hikmatlarni tarjima qilgan. Uning turk tiliga tarjima qilgan 190 dan ortiq hikmatining aksariyati “Nasr ul-la’oliy” to’plamida mavjud so’zlardir [8, 79].

XV asr oxirlari – XVI asr boshlarida sharq turkchasida Alisher Navoiy va g’arb turkchasida Abdullatif Latifiy (vaf. 1562) ana shu an’ananing eng yuksak va mukammal namoyandalari sifatida maydonga chiqdilar.

Alisher Navoiy “Nazm ul-javohir” asarining g’oyaviy-badiiy xususiyatlari

Alisher Navoiyning “Nazm ul-javohir” asari pandnoma yo’nalishida bo’lib, 1485-yilda Sulton Husayn Boyqaroning “Risola”siga javob va minnatdorlik izhori sifatida yozilgan. Asar muqaddima, asosiy qism va xotimadan iborat. Muqaddimada Navoiy dastlab an’anaviy hamd, na’t va vasf mavzularida qalam tebratib, so’ng so’z gavhari haqidagi mulohazalarini bayon etadi hamda uni shakl va ma’no uyg’unligi bo’yicha *a’lo* (eng oliy), *avsat* (o’rta) va *adno* (quyi) kabi uch darajaga bo’lib tasniflaydi. So’zning eng oliy darajasi (*a’lo* martabasi)ga Allohning Kalomi – Qur’oni karim, hadisi sharif, so’ngra nabiyalar, sahobalar hamda valiylarning hikmatlari; o’rta darajasiga balog’at ilmini chuqur egallagan shoir va adiblar, notiq va voizlarning so’zlari; *adno* – quyi darajasiga omma iste’molida bo’lgan so’zlashuv uslubini kiritadi. Navoiy nutq sharafi bilan mumtoz bo’lgan insonning so’zdan murodi ma’no olamiga yo’l topish, mohiyatni anglash hamda odamlar orasida o’z bilimi va so’z gavharini tasarruf qilish mahoratiga qarab imtiyoz topishi ekanligini ta’kidlab o’tadi. Bayon etilgan fikrlarning deyarli barchasi oyat va hadislardan iqtibos keltirish orqali dalillanadi, xulosalar ta’sirchanligini oshirish uchun to’rt misrasi ham qofiyadosh – musarra’ ruboiylardan foydalaniladi.

“Nazm ul-javohir”ning yozilish sabablari haqida to’xtalar ekan, Navoiy bolaligidan Qur’on va hadisdan ta’lim olish barobarida hazrat Alining hikmatlari bilan ham tanishgani, zamondosh olimlar va fozillardan ushbu hikmatlar fors tiliga tarjima bo’lganini eshitib, o’sha davrlardayoq bu sharaflı ishni turkiy tilda amalga oshirmoqni niyat qilganini qayd etadi. Nihoyat bu niyat hijriy 890-, milodiy 1485-yilda moddiylashadi. Sulton Husayn Boyqaro turkiy tilda risola bitib, unda saltanat davrida qo’lga kiritgan yutuqlari hamda shukronalikka sabab bo’lganlar – mamlakat hududida yashab faoliyat yuritayotgan zotlar, iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanish va madaniy hayotdagi yuksalishlar haqida fikr yuritib, ayniqsa, Navoiyning bu boradagi qahramonliklarini alohida mamnuniyat bilan qayd qilib o’tadi va unga turkiy she’riyatning sohibqironi deb yuksak baho beradi: “Bu kun nazm ahlining rub’i maskunida qahramon ul turur-u va bu mamolik fathig’a sohibqiron ani desalar bo’lur. She’r:

Erur so’z mulkining kishvarsitoni

Qayu kishvarsiton, xusravnishoni.

Dema xusravnishonkim, qahramoni

Erur gar chin desang sohibqironi [5, 15].

Bunday shohona iltifot va do’stona e’tirofga munosib javob qaytarish va o’zining samimiy munosabatini izhor etish maqsadida ko’p mulohaza yuritgan Navoiy g’ayb olamidagi hotif ko’ngliga

nido solganidan keyin Hazrat Alining “Nasr ul-laoliy” («Sochma durlar») asaridagi hikmatlarni she’riy tarjima qilishga kirishadi. Aynan «Nasr ul-laoliy»ni Husayn Boyqaro risolasiga javob tarzida tarjima qilishida ham ma’no bo‘lib, bu Hazrati Alining Islom olamida tutgan yuksak o‘rni bilan izohlanadi. Husayn Boyqaro darajasi Hazrati Alining maqomi bilan qiyos etiladi.

Adabiyotshunos M.Rajabova «Nazm ul-javohir»ning yaratilishiga yana bir sabab sifatida hazrat Ali qabrining Balxda ekanligi va uni tahqiq etishda Alisher Navoiyning shaxsan o‘zi qatnashganligini keltirib o‘tadi [14, 169].

Yuqorida ta’kidlanganidek, “Nazm ul-javohir” Rashiddin Vatvotning “Sad kalima”sidan farqli ravishda, nasrda yozilgan muqaddima va xotima qismidan iborat. Ushbu qismlarda keltirilgan 32 ruboiy ham musarra’ ruboiy shaklida bitilgan. Jumladan, quyidagi ruboiyda to‘rt xalifa ta’rifi to‘rt misrada bayon qilingan:

*Avvalg ‘ini fazl durrig ‘a ummon bil,
Soniysini adl gavharig ‘a kon bil,
Solisni hayo gulbunig ‘a bo ‘ston bil,
Robi’ni valoyat badanig ‘a jon bil [1, 31].*

Asosiy qismda dastavval Hazrat Alining arabcha hikmati asliyatda keltirilib, so‘ng har bir hikmatning umumiy yo‘nalishidan kelib chiqqan holda to‘rt misrasi ham qofiyalanuvchi ruboiylardan foydalanilgan. Ushbu ruboiylardan 221 tasi muraddaf (radifli) bo‘lib, shundan 33 tasi ikki so‘zli, 188 tasi bir so‘zli radif, 47 ruboiy esa radifsiz [15, 8]. Umumiy miqdori 268 ta bo‘lgan arabcha hikmatli so‘zlardan anglashiladigan fikrlar to‘rt misradan iborat she’riy shaklda o‘zining tugal poetik ifodasini topgan. Mazkur ruboiylarning to‘rt misrasi ham qofiyadosh bo‘lishida ramziy ma’no bor: shoh taxtining to‘rt poyasi uni ko‘tarib turadi, Ka’batullohni biz to‘rt devori bo‘lganligi uchun tasavvur eta olamiz, falakning to‘rtinchi qavati quyoshning maskanidir va h.k.:

*Har birini to ‘rt durri shahvor degil,
To ‘rtunchi falakda mehr zarkor degil,
Rub’i maskunda Ka’bayi osor degil,
Baytul muqaddasqa to ‘rt devor degil [1, 41].*

“Nazm ul-javohir”dagi ruboiylar mavzu jihatidan rang-barangdir. Ularda biz hayotning mohiyati, do‘stlik va sevgining ulug‘vorligi, insoniylikning qadr-qimmatini to‘g‘risidagi nodir fikrlardan bahramand bo‘lamiz. Masalan, 100-ruboiyga hazrat Alining «Do‘stlarni ziyorat qilish muhabbatni oshiradi» degan o‘gitlari asos qilib olingan:

*Har kimki habibing o‘lsa, evrul boshig ‘a,
Mahv o‘l yuzig ‘a, jonni fido qil qoshig ‘a,
Tosh ursa, ravoningni tufayl et boshig ‘a,
Tajdidi muhabbat angla bormoq qoshig ‘a. [1, 58]*

Yoki 244-ruboiyda «Kishining ulug‘ligi uning himmatidan bilinadi» degan fikr sharhlanadi:

*Har kimsaki iqbol aning yovaridur,
Har yonki yuz ursa, himmati rahbaridur,
Himmat duri faxr tojining gavharidur,
Chun himmati odam o‘g‘lining sarvaridur. [1, 82].*

Navoiy asaridagi muhim xususiyatlaridan biri ruboiylarda muallifning murakkab badiiy san’atlardan qochib, “sahli mumtane” uslubini qo‘llaganidir. Bu uslub asarni keng o‘quvchilar ommasi uchun tushunarli qilgan va hikmatlarning tarbiyaviy ta’sirini kuchaytirgan.

Latifiyning “Nazmi javohir” asari: manba, tarjima va badiiy uslub

Usmonli ijodkor Abdullatif ibn Yahyo ibn Nasruddinxon Latifiyning “Nazmi javohir” asari XVI asr boshlarida yaratilgan bo‘lib, “Nasr ul-la’oliy”dagi hikmatlarning nazmiy tarjimasidir.

Tadqiqotchilar “Nazmi javohir”ning 1546-yildan oldin, ehtimol 1520-yillar atrofida yozib tugallanganini ta’kidlaydilar [8, 93]. Turk adabiyotshunosligida ushbu asar bilan bog’liq ayrim tadqiqotlar amalga oshirilgan. Ahmet Sevgi 1987-yilda Gazi Universitetida yoqlagan “Latifiy: hayoti va asarlari” nomli doktorlik dissertatsiyasida shoirning bir qancha asarlari qatorida “Nazmi javohir” asari haqida ham ma’lumot beradi. U matnni Arxeologiya muzeyida saqlanayotgan va yagona nusxa deb hisoblangan qo’lyozma hamda Anqara Milliy kutubxonasida saqlanayotgan nusxaga tayanib nashr ham qilgan [13]. Adam Jeyhan va Ramazon Ekinji Istanbulda 2020-yilda Divan Edebiyati Araştırmaları jurnalida nashr qilingan “Latifiyning “Nazmi javohir” asari – “Nasr ul-la’oliyning tarjimai” nomli hammualliflik tadqiqotlarida “Nazmi javohir” asarining yozilish davri, mazmuni, tarjima uslubi, asos bo’lgan manbalar haqida ma’lumot berib, asarning asosiy qo’lyozma nusxalari asosida tanqidiy matnini tayyorlaganlar [8].

Latifiy o’z risolasida taxminan 290 hikmatdan 200 tasini tanlab olib, har birini ikki baytdan iborat **masnaviy** shaklida tarjima qilgan. Asar muqaddima, asosiy qism va xotimadan iborat bo’lib, muqaddima va xotima nasrda yozilgan. Shu jihati bilan u Navoiy asariga yaqin turadi.

Muqaddimada Latifiy o’z asarini yozishga undagan asosiy sabab sifatida jamiyatda axloqiy mezonlarning susayib borayotganini ko’rsatadi. Uning ta’kidlashicha, insonlar dunyo lazzatlariga haddan ortiq berilib, haqiqiy saodat manbai bo’lgan ilm, hikmat va taqvodan uzoqlashmoqda. Shu bois muallif hazrat Aliga mansub hikmatli so’zlarni nazmga solib, ularni o’quvchi qalbiga ta’sir etadigan shaklda taqdim etishni maqsad qiladi:

“Ruh va qalb ko’zi bilan, diqqat bilan nazar solganimda, uning har bir qimmatli so’zini oyat va hadislariga muvofiq, hikmatli hamda pand-nasihati beruvchi deb topdim. Asar boshidan oxirigacha nasihat va o’gitlardan iborat bo’lib, unga intilganlarni adashganlar ishidan qaytaradi va ularga ma’naviy jihatdan to’g’ri yo’l ko’rsatuvchi bo’ladi. Undagi so’zlar xotiraga keladigan hikmatlarning nozik ma’nolarini o’zida mujassam etgan, odob va axloq talablarini bayon qiluvchi, shavq va jazbalarning usulini xabar beruvchi, ichiga oluvchi pand-nasihatlardir; ular ishning oqibati va munosib yo’lini ta’riflab, unga undaydi.

Din yo’lini va odobini ko’zlab, Haq yo’lida yurishga yuzlangan barcha mo’minlar uchun har jihatdan nihoyatda muhim va eng zarur bo’lgani sababli, karomat ummonining g’avvosi, valiylik daryosida suzuvchi, ya’ni Hz. Ali hikmat dengizidan chiqarib olgan yuksak fikr durdonalaridan ikki yuzta saodat sochuvchi rivoyat gavharini nazm ipiga tizib, go’zal uslubda, aruzning xafif bahrida, har birini ikkitadan bayt bilan, kamtarlik va faqirlik holida, quvvatim yetganicha ma’nolarini manzum holga keltirdim va unga mashhur “Nazmi javohir” deb qo’ydim. Toki yordamga loyiq va baxtiyor insonlar uni taqvo, yaxshilik va dinga sadoqat ziynati, g’alaba va najot bezagi sifatida, toza va sof niyat bilan jon qulog’iga osib, aql bo’yniga marjon qilsinlar” [8, 108-109].

Asarning shu kungacha fanga ma’lum 9 nusxasi mavjud bo’lib, bu nusxalar Turkiyaning To’pqopi saroyi muzeyi, Sulaymoniya kutubxonasi, Istanbul Arxeologiya muzeyi va boshqa fondlarda saqlanmoqda [8, 85].

Latifiy “Nazmi javohir” asarining asosiy qismidan o’rin olgan ayrim to’rtliklarni ko’rib chiqsak. Asarda 186-o’rinda kelgan to’rtlik:

*‘Āqıl olan kîşî faqîr olmaz
‘İzzet ehli olur haqîr olmaz
‘Āqıla ‘aqlı bes çü sermāye
Şeref-i ‘aql ile bulur pāye* [8, 173].

(Mazmuni: Aqlli kishi faqir bo’lmaydi; u e’tibor va obro’ egasi bo’ladi, xor-u haqir bo’lmaydi. Aqlli insonga aqli o’ziga yetarli sarmoyadir. U aql sharafi bilan martaba va darajaga erishadi).

Mazkur to’rtlikda aql inson uchun eng buyuk boylik sifatida talqin qilinadi. Latifiy Hazrat Aliga mansub “Oqil kishiga faqirlik yo’qdir” mazmunidagi hikmatni poetik shaklda ifodalaydi. Bu yerda aql moddiy boylikdan ustun qo’yilib, haqiqiy izzat va martaba ilm va tafakkur bilan bog’lanadi.

Asarda ilm va olim mavzusi alohida o’rin tutadi. Quyidagi to’rtlik buning yorqin namunasidir:

*‘Ulemādur çü dîne ğîşn ü ğîşār
Kim ēder hālķ aña istihzār*

*Sedd-i dīn ü melāz-ı āyindür**Ulemā mevti rahne-i dīndür* [8, 120].

(Mazmuni: Dinning qal’asi va qo’rg’oni olimlardir. Chunki odamlar dinda ularga tayanadi va ishonadi. (Islom olimlari) dinning to’sig’i va (ilohiy) qonun-qoidaning panohidir. Shu bois olimlarning vafoti din uchun katta yo’qotish, ya’ni dinning darz ketishidir).

Bu to’rtlikda olimning jamiyat hayotidagi o’rni yuksak baholanadi. Ilmning yo’qolishi din va jamiyat uchun katta talafot sifatida ko’rsatiladi. Latifiy bu orqali ilmiy-ma’rifiy qatlamning mas’uliyatini ta’kidlaydi.

“Nazmi javohir”da dunyo va oxirat munosabati ham muhim mavzulardan biridir:

*Bu cihān içre her ne buldı kemāl**Ol kemāle mu’āqib oldı zevāl**Āhirine ēder her evvel meyl**Ki olur ba’de külli yevmin leyl* [8, 153].

(Mazmuni: Bu dunyoda har qanday narsa kamol topib, mukammal holga yetgach, uning ortidan zavol keladi. Har bir ibtido oxiriga moyil bo’ladi; har kundan keyin tun keladi).

Ushbu to’rtlikda dunyoning o’tkinchiligi va unga haddan ortiq bog’lanishning salbiy oqibatlari ifodalanadi. Bu talqin islomiy axloqdagi zuhd va qanoat tushunchalari bilan uzviy bog’liq bo’lib, Latifiyning didaktik qarashlarini ochib beradi.

Latifiy muqaddimada o’zi ta’kidlaganidek, to’rtliklar uchun aruzning **xafif** bahri, ya’ni “foilotun mafoilun failun” ruknlariga asoslangan vaznini tanlaydi. Ushbu vazn qisqa va lo’nda bayon uchun qulay bo’lib, hikmat mazmunini ixcham tarzda yetkazish imkonini beradi. Tarjimada Qur’on oyatlari, hadislar, turk maqollari va xalq iboralaridan foydalanilishi asarning didaktik ahamiyatini oshiradi. Bu vazn turkiy she’riyatda avvalroq Alisher Navoiyning “Arba’in” asaridagi qit’alarda qo’llangan edi. [17, 140]. Agar “Arba’in” asarining mavzu nuqtayi nazaridan diniy, ya’ni Payg’ambarimiz (s.a.v.) hadislarining badiiy talqini, mohiyat etibori bilan axloqiy-didaktik asar ekanligini, hazrat Ali hikmatlari esa mazmunan Payg’ambarimiz hadislariga hamohang, uyg’un va ularni sharhlovchi maqomda turishini nazarda tutsak, Navoiy turkiy “Arba’in”da ilk bor qo’llagan vazn Latifiy asari uchun asosiy she’riy o’lchov bo’lgani tasodifiy emasligi oydinlashadi.

Asarning xotimasi muqaddimada ilgari surilgan g’oyalarni umumlashtirish va mustahkamlashga xizmat qiladi. Xotimada Latifiy yana bir bor asarning asosiy maqsadini – o’quvchini axloqiy komillikka, ilm va hikmatga da’vat etishni ta’kidlaydi. U “Nazmi javohir”ni o’qigan kishi ushbu hikmatlardan o’ziga ibrat olishi, ularni hayotda tatbiq etishi lozimligini qayd etadi [8, 94].

Asarlardagi mushtarak va farqli jihatlar

Turk olimlari Adam Jeyhan va Ramazon Ekinji Latifiy asarining manbalarini tadqiq qilish asnosida uni Yor Ali Tabriziy (Motamiy) tomonidan yaratilgan “Nasr ul-la’oli” tarjimasi bilan qiyoslaydilar va har ikki tarjima orasida o’zaro o’xshashlik borligini qayd etadilar [8, 87-94]. Motamiy tarjimasi Alisher Navoiy asaridan 20 yil keyin yaratilganini hisobga olsak, turkiy dunyoda Hazrat Ali hikmatlarini ilk marta to’rtlik shaklida badiiy talqin qilgan shoir Alisher Navoiy ekanligi ma’lum bo’ladi.

Latifiy asarini Alisher Navoiyning shu nomli asari bilan qiyoslash bu ikki asar orasida o’zaro mushtarak jihatlar borligini ko’rsatadi. Latifiy asarda garchi Alisher Navoiyning nomini keltirib o’tmagan bo’lsa-da, lekin usmonli ijodkor o’zbek salafining asaridan foydalangani kuzatiladi. Zotan, Latifiy o’zining “Tazkirat ush-shuaro va tabsirat un-nuzamo” tazkirasida Navoiyning nomini alohida ehtirom bilan tilga oladi. Uni “nazm gulistonining bulbuli suxansaroyi va she’r shakaristonining to’tiyi shakarxoyi” deb ataydi [10, 27]. Shuningdek, ushbu tazkirasida davr adabiyotida Alisher Navoiyga ergashgan 10 dan ortiq shoir haqida ma’lumot beradi [16, 5-13].

Ikki “Nazm ul-javohir” orasidagi birinchi o’xshashlik bevosita asar nomlarida kuzatilsa, ikkinchi o’xshashlik har ikkala muallifning asarida muqaddima va xotima qismlarining nasrda

ekanligidir. Rashiddin Vatvotning “Sad kalima”sida bu holni uchratmaymiz. Navoiy muqaddimada hazrat Alini madh etar ekan, uni shunday sifatlar bilan ta’riflaydi:

*Daryoyi karam kimgaki ogohdurur,
Bildekki valoyat ahlig’a shohdurur.
Gumrahlarg’a burandai rohdurur,
Bu beshada ya’ni asadullohdurur.*

Hotifi farxundanafas ishoratin chun bildim, hazrati Amir “Nasrul-laoliy”si tarjimasini azimatin qildim. Ul valoyat daryosining g’avvosi har la’olikim, durfishon xomasidin nasr qilibdur va ul hidoyat lujjasining oshnosi har durrekim, gavharrez iligidin sohibdur” [1].

Latifiy ham hazrat Alini “Esedu’llāh ‘Alīy-i ‘ālī-ḡadr” (Allohning arsloni, oliy martaba sohibi) deb atar ekan, unga karomat ummonining g’avvosi va valiylik daryosining oshnosi (*kerāmet ‘ummānīnuḡ ḡavvāsī ve velāyet deryāsīnuḡ āšnāsī*) deb ta’rif beradi [8, 105].

Har ikkala asardagi hikmatlar talqinida ham mushtaraklik bor. Masalan, Navoiyda hazrat Ali hikmatlarining asosiy mohiyati aksariyat o’rinlarda ruboiyning so’nggi misrasida keladi. Aynan shu hol Latifiy talqinida ham kuzatiladi. Masalan, Hazrat Alining “Bu zamonning odamlari ayb qidiruvchilardir” degan hikmati Alisher Navoiy tomonidan quyidagicha badiiy talqin qilingan bo’lsa:

*Dahr ahliki keldi ahli nomus bari,
Qardoshlar erur makr ila mahbus bari,
Ollingda necha qilsa zaminbo’s bari,
Lekin bordur aybinga josus bari [1, 43],*

Latifiy bu hikmatni badiiy jihatdan shunday ifodalaydi:

*Dēme ihvāndan ḡaṣā gelmez
Degmesinden dilā vefā gelmez
Ne ḡadar olsa hem-dem ü me’nūs
Olur āḡir ‘uyūbuḡa cāsūs [8, 110].*

(Mazmuni: Ey ko’ngil, oga-inilardan, samimiy do’stlardan xato kelmaydi, deb o’ylama! Har biridan (yoki ma’qul ko’rilganidan ham) vafo chiqavermaydi. Qancha jon-dildan do’st, yaqin va odatlangan bo’lmasin, oxir-oqibat sening ayb-nuqsonlaringni yashirincha izlaydigan bo’lib qoladi). Agar e’tibor qaratsak, hazrat Alining hikmati har ikki to’rtlikda to’rtinchi misra orqali ifodalab berilgan.

Har ikki asardan dastlabki o’nta to’rtlikni qiyos uchun quyidagi jadvalda ko’rish mumkin:

T.r.	Hazrat Ali hikmati	Hikmatning Navoiy asaridagi talqini va kelish o’rni	Hikmatning Latifiy asaridagi talqini va kelish o’rni
1.	ایمان المرء يعرف بايمانه Iymonu-l-mar’i yu’rafu biymonihi. Kishining iymoni ahdiga vafo qilishidan bilinadi.	Imoni aningki kufriga sotir erur, Chin nuqta demakka ul kishi qodir erur, Har kimsaki imon ishida mohir erur, Imonini bilki so’zidin zohir erur. (1)	Mü’min olan neyi ki ‘ahd eyler Şımaz ol ‘ahdi cidd ü cehd eyler Var ise şıdḡ-ı ḡavḡ [ü] eymānı Bilinür anuḡ ile imānı (1)
2.	أخوك من واصلك في الشدّة Ahū:ka man va asāka fī-l-shiddati. Falokat yetkanda yordamga kelgan kishi — birodaring.	Qardoshing emas ulki qo’yub bosh sanga, Davlat chog’i qilg’ay o’zini qo’ldosh sanga, Kim qildi qattiqlikda vafo fosh sanga, Ul bo’ldi habiblar ichra qardosh sanga. (2)	Dem-i şādide çok olur yoldaş Kim ḡarābet geḡer kimi ḡardaş Buḡ deminde şu kim ola saḡa yār Yār odur saḡa ḡayrısı aḡyār (6)

3.	اظهار الغنى من الشكر Izhoru-l-g‘inyi mina-sh-shukri. Boylikning izhori — shukrdir.	Shukr ayladi shiddatda rijo izhori, Har mehnat aro daf‘i balo izhori, Mol istar esang shukru sano izhori, Kim shukr demak qilur g‘ino izhori. (3)	Ol faqire dēnildi merd-i rızā Faqr-ı ğālinden ētmeye şekvā Ġam-ı faqrını setr ēdüp her bār Ĥalkā şükr-i ğinā kıla izhār (3)
4.	أدب عيالك تفهمهم Addib ‘ayolaka tanfa‘uhum Bolalaringni / ahli ayolingni tarbiya qil — ularga foyda keltirasan.	Topting chu ayol yaxshilig’ yetkurgil, O‘rgat adabu yaxshi qilig’ yetkurgil, Har necha adab bo‘lsa qattig’ yetkurgil, Xayling‘ga adab qilib osig’ yetkurgil. (4)	Ĥoşdur ētseñ ıyālünge te‘dib Ola tā ki cihānda merd-i edib Terbiyet ētmeden ıyāl olmaz Terbiyet ētmesen ıyāl olmaz (9)
5.	أدب المرء خير من ذهبه Adabu-l-mar‘i xayrun min zahabihi Kishining odobi uning boyligidan yaxshidir.	Oltun kumush etma kasb davlat kunidin, Kim tortar adab ulusni nakbat tunidin, Gar yo‘qtur adab, ne sud oltun unidin, Elning adabi xushroq erur ortunidin. (5)	Her ki oldı cihānda merd-i edib Dēdürür adına edib ü lebib Bî-edeb olana ne vère zehēb Merde yēgdür zehēbden ise edeb (8)
6.	إداء الدين من الدين Ado‘u-d-dayni mina-d-dini. Burchni ado etmoq — din nishonidir.	Xo‘b ermas dayn muddaosi elga, Qaytarmoq erur uning davosi elga, Gar qattiq erur burch balosi elga, Kim dindin erur burch adosi elga.(6)	Ger dilerseñ ola qulağun dinç Vērmesi müşkil olur alma ödinç Vērmegil deynün ile dînünge şeyn Şarş-ı dindendürür edā’-i deyn (2)
7.	أحسن إلى المصطفى Ahsin ilal-must‘i tasuddahu. Yomonga yaxshilik qilish bilan uni qaytargan bo‘lasan.	Gar xasm jafosidin sarandoz o‘lg‘ung, Doim ta‘abu alamga anboz o‘lg‘ung, Sen lutf qilib agar navosoz o‘lg‘ung, Bu vajh bila unga sarafroz o‘lg‘ung (7)	Ol ki qahr ētdi saña luşf işle Ne qadar cürmi varsa bağışla Gör dırahtı şaş atana her bār Qalmayup aña mive ētdi nişār (10)
8.	إخوان المرء جواسيس العيوب Ixva:nu haza:-z-zama:ni jawa:si:su-l-‘uyubi Bu zamonning odamlari ayb qidiruvchilardir.	Dahr ahliki keldi ahli nomus bari, Qardoshlar erur makr ila mahbus bari, Ollingda necha qilsa zaminbūs bari, Lekin bordur aybinga josus bari. (8)	Dēme ihvāndan ĥasā gelmez Degmesinden dilā vefā gelmez Ne qadar olsa hem-dem ü me‘nūs Olur āhîr ıyūbuña cāsūs (5)
9.	استراحة النفس في اليأس Istirohatu-n-nafsi fi-l-ya‘si Jonning huzuri	Haqdindur elga ahli ta‘yid o‘lmoq, Navmid bo‘lub tolibi tajrid o‘lmoq, Chun ya’sdur osudai jovid o‘lmoq,	Ārzūsından olmayan me‘yūs Üns-i rāğatla olmadı me‘nūs Şama‘un riştesini ēlden kes

	<i>birovdan umidvor bo'lmalikdadir.</i>	<i>Rohat yeturur nafsqa navmid o'lmoq. (9)</i>	Çünki ye's oldı istirāğat-ı nefis (4)
10.	إخفاء الـشـدائد من المـرّة <i>Ixfo'u-sh-shada: 'idi mina-l-muruvvati</i> <i>Qiyinchiliklarni pinhon tutmoq mardlik nishonasidur.</i>	<i>Olam tarki kishiga himmatdin erur,</i> <i>Kim ko'p shiddat ul sari rag'batdin erur,</i> <i>Nafsingga qayo alamki shiddatdin erur,</i> <i>Maxfiy tutmoq ani muruvvatdin erur.</i>	Her ki etse belāların ihfā Zağmetin hālka etmese ifşā Bunı ʿadd etdiler mürüvvetden Şive-i ğayret ü fütüvvetden.

Har ikki asardagi farqli jihatlariga to'xtaladigan bo'lsak, avvalo, hajm va tanlov masalasida turlichalik mavjudligi kuzatiladi. Navoiy hikmatlarni deyarli to'liq qamrab olib, 268 ruboiy yaratgan bo'lsa, Latifiy tanlab tarjima qilish yo'lini tutib, 200 hikmat bilan cheklanadi. Bu hol Navoiyda umumlashtiruvchi, Latifiyda esa ixchamlashtiruvchi yondashuv ustuvor ekanini ko'rsatadi.

She'riy shakl jihatidan ham tafovut bor: Navoiy musarra' ruboiy, Latifiy esa ikki baytli masnaviy shaklini tanlaydi. Navoiy hikmatlarni sharhlovchi va rivojlantiruvchi yo'lni tutadi. Latifiy esa hikmatning asosiy mazmunini qisqa va aniq yetkazishga intiladi. G'oyaviy-ma'naviy yo'nalishda esa har ikki asar axloqiy-didaktik ruhda bo'lib, islomiy qadriyatlarni targ'ib etadi. Navoiy asarida Hazrat Ali shaxsiyati yuksak ma'naviy timsol sifatida talqin qilinsa, Latifiyda asar ko'proq pand-nasihat va tarbiyaviy vazifani bajaradi.

Xulosa

1. Alisher Navoiy va Abdullatif Latifiyning "Nazm ul-javohir / Nazm-i javohir" asarlari Hazrat Ali ibn Abu Tolibga nisbat berilgan "Nasr ul-la'oliy" hikmatlari asosida yaratilgan bo'lib, har ikki asar turkiy adabiyotda axloqiy-didaktik yo'nalishning yetuk namunalarini hisoblanadi.
2. Har ikkala ijodkor hikmatlarni oddiy tarjima qilish bilan cheklanmay, ularni badiiy shaklga solish orqali ma'naviy-ta'limiy mazmunini kuchaytirishga intilgan. Shu jihatdan bu asarlar tarjima emas, balki ijodiy talqin mahsuli sifatida baholanadi.
3. G'oyaviy-ma'naviy yo'nalishda har ikki asar islomiy axloq, ilm, adolat, do'stlik, sabr va insoniy komillik kabi tushunchalarni targ'ib qiladi. Biroq Navoiy asarida Hazrat Ali shaxsiyati yuksak ma'naviy timsol sifatida kengroq talqin qilinsa, Latifiy asarida pand-nasihat va tarbiyaviy jihat ustuvorlik kasb etadi.
4. Ikkala asarda ham hikmatlarning asosiy mohiyati ko'pincha to'rtlikning oxirgi misrasida jamlanishi mushtarak badiiy xususiyat sifatida namoyon bo'ladi. Bu hol Hazrat Ali hikmatlarining xulosa va ibratga yo'naltirilgan mazmunini kuchaytirishga xizmat qiladi.
5. Hajm va tanlov masalasida sezilarli farq kuzatiladi: Alisher Navoiy "Nasr ul-la'oliy"dagi hikmatlarni deyarli to'liq qamrab olib, 268 ruboiy yaratgan bo'lsa, Abdullatif Latifiy taxminan 290 hikmatdan 200 tasini tanlab tarjima qilgan. Bu hol Navoiyning umumlashtiruvchi, Latifiyning esa ixchamlashtiruvchi yondashuvini ko'rsatadi.
6. She'riy shakl jihatidan ham ikki asar o'rtasida muhim tafovut mavjud: Navoiy musarra' ruboiy shaklini tanlab, hikmatlarni sharhlash va kengaytirish yo'lini tutgan bo'lsa, Latifiy ikki baytli masnaviy shakli orqali hikmatning asosiy mazmunini qisqa va lo'nda tarzda yetkazishga intilgan.
7. Qiyosiy tahlil natijalari Alisher Navoiy an'analari Usmonli turk adabiyotiga, xususan, Abdullatif Latifiy ijodiga sezilarli ta'sir ko'rsatganini tasdiqlaydi. Bu hol turkiy adabiy makonning uzviyligi va umumiy ma'naviy asosga ega ekanini yana bir bor namoyon etadi.

Umuman olganda, har ikki "Nazm ul-javohir" asari turkiy adabiyotda hikmatli so'zlarni nazmga solish an'anasining yuksak bosqichini ifodalaydi hamda axloqiy-didaktik adabiyot taraqqiyotida muhim o'rin egallaydi.

Iqtiboslar/Сноски/References

1. Alisher Navoiy. Nazm ul-javohir / To‘la asarlar to‘plami. 10 jildlik. 10-jild. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU, 2011.
2. Alisher Navoiy. Mezon ul-avzon / To‘la asarlar to‘plami. 10 jildlik. 10-jild. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU, 2011.
3. Алишер Навоий: қомусий луғат. – Тошкент: Шарқ НМК, 2016.
4. Altunağa, Ahmet. Mustafa bin Şüca’nın Nesrû’l-leâlî Şerhi (İnceleme- Metin), Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
5. Бойқаро, Хусайн. Рисола. – Тошкент: Шарқ, 1991.
6. Брокельман, Карл. История арабской литературы. В нескольких томах. Т. 1. 1897.
7. Ceyhan, Âdem – Aydoğan T. Sultan II. Murad İçin Dizilmiş İnciler: Hâfız’ın Nesrû’l-leâlî Tercümesi (Lü’lü’-i Mendûd), Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/13 Fall 2013, p.p. 37-73.
8. Ceyhan, Adem – Ekinci, Ramazan. Latîfî’nin Nesrû’l-leâlî Tercümesi: Nazm-ı Cevâhir // Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 25, İstanbul 2020, 79-190.
9. Жирмунский, Виктор. Сравнительное литературоведение. Восток и Запад. Избр. труды. – М.: Наука, 1979.
10. Latifi. Tezkiretü’ş-Şu‘arâ ve Tabsiratü’n-Nuzamâ (hazırlayan: Rıdvan Canım). – Ankara, 2018.
11. Одинаев, Абухалим. Пандномаи «Сад Калима»-и Рашидуддин Батвот муаррифгари адабиёти тоҷик дар ҷаҳон // ОСИЁ ВА АВРУПО (мачаллаи илми). – Душанбе, 2024. № 3 (19).
12. Özkan, Ferudun. Mâtemî’nin Nesrû’l-Le’âlî Tercümesi. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırmaları Dergisi, 2019, Güz, S. 91, s.107-146.
13. Sevgi, Ahmet. Latifi: Hayoti va asarlari (Doktorlik dissertatsiyasi). Gazi Universiteti, 1987.
14. Ражабова, Маърифат. Алишер Навоийнинг шеърӣ дурдонаси / Истиклол даври ўзбек навоӣшунослиги: 30 жилдлик. 26-жилд. – Тошкент: Tamaddun, 2021.
15. Рашидова, Маъмура. Алишер Навоӣ “Назм ул-жавоҳир” асарининг матний тадқиқоти. – Тошкент, 2011.
16. Yusupova, Dilnavoz. Abdullatif Latifiyning “Tazkirat ush-shuaro” asarida Navoiyga ergashgan shoirlar zikri // O‘zbekiston: Til va madaniyat, 2025. Vol.3. – B. 5-16.
17. Yusupova, Dilnavoz. Alisher Navoiy va Muslihiddin Mustafo Axtariyning “Arba’in” asarlari / Sharq mumtoz adabiyoti: talqin va tahlillar (Monografiya). – Istanbul: Babiali kùltùr yayıncılığı, 2025.

ALISHER NAVOIY XALQARO JURNALI

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ АЛИШЕР НАВОИЙ
INTERNATIONAL JOURNAL ALISHER NAVOIY

“ALISHER NAVOIY” XALQARO JURNALINING AXBOROT XATI

“Alisher Navoiy” xalqaro jurnali O‘zbekiston Respublikasi OAK ro‘yxatiga kiritilgan. Shuningdek, Crossref.org tizimiga ham kiritiladi hamda har bir maqolaga DOI raqami beriladi.

MAQOLALARGA QO‘YILADIGAN TALABLAR:

- Maqola 10-15 sahifa hajmida taqdim etiladi;
- maqolalar o‘zbek, turk, tojik, rus, ingliz, fransuz tillarida qabul qilinadi;
- maqolaning tarkibiy tuzilishi IMRAD formatida rasmiylashtirilishi kerak;
- maqola Times News Roman shriftida, 12 kattalikda, 1 intervalda tayyorlanadi;
- havola(snokalar)lar katta qavsda muallif familiyasi – nashr sanasi – sahifasi [Mo‘minov 2020: 25] shaklida keltiriladi;
- maqola tomonlari chap: 2 sm, o‘ng: 2 sm, yuqori va quyi: 2 sm;
- maqolalar plagiatga qarshi tekshiriladi;
- jurnalning 1 ta sonida muallifning faqat 1 ta maqolasi chop etiladi.

MUROJAAT UCHUN MANZIL:

Tel.: +99891 527 68 22

Telegram ID: +998915276822

E-mail: alishernavoiy2020@mail.ru

ИНФОРМАЦИОННОЕ ПИСЬМО МЕЖДУНАРОДНОГО ЖУРНАЛА “АЛИШЕР НАВОИЙ”

Международный журнал “Алишер Навои” включен в список ВАК Республики Узбекистан. Он также будет включен в систему Crossref.org, и каждой статье будет присвоен номер DOI.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ:

- Объем статьи: около 10-15 страниц;
- статьи принимаются на узбекском, турецком, таджикском, русском, английском и французском языках;
- структура статьи должна быть оформлена в формате IMRAD;
- шрифт текста – Times New Roman; размер – 12 пунктов; межстрочный интервал – 1;
- сноски приводятся в квадратных скобках с указанием фамилии автора – года издания – страницы [Мўминов 2020: 25];
- параметры страницы: слева 2 см, справа 2 см, сверху и снизу по 2 см;
- статьи проверяются на плагиат;
- в одном номере журнала публикуется только 1 статья автора.

НАШИ КОНТАКТЫ:

Тел.: +99891 527 68 22

Telegram ID: +998915276822

E-mail: alishernavoiy2020@mail.ru

“ALISHER NAVOI” INTERNATIONAL JOURNAL INFORMATION LETTER

“Alisher Navoi” International Journal is included in the list of HAC of the Republic of Uzbekistan. It will also be included in the Crossref.org system, and each article will be assigned a DOI number.

REQUIREMENTS FOR ARTICLES:

- The article should be presented in 10-15 pages;
- articles are accepted in Uzbek, Turkish, Tajik, Russian, English, French;
- the structure of the article should be in the IMRAD format.
- the article should be prepared in Times New Roman font, 12 sizes, 1 space;
- references are given in parentheses in the form of the author’s name – date of publication - page [Muminov 2020: 25];
- sides of the article left: 2 cm, right: 2 cm, top and bottom: 2 cm;
- articles will be checked against plagiarism.
- only 1 article by the author is published in 1 issue of the journal.

CONTACT ADDRESS:

Phone: +99891 527 68 22

Telegram ID: +998915276822

E-mail: alishernavoiy2020@mail.ru